

Censur i Sverige under andra världskriget

Bakgrund: Tryckfriheten försvinner i Europa

Under 1930-talet förlorade många europeiska länder sin tryckfrihet – alltså rätten att uttrycka sig fritt i tidningar och andra tryckta medier. I diktaturer som Tyskland och Italien förbjöds oberoende journalistik. Andra länder som Ungern, Spanien, Portugal och Rumänien följde efter. I princip fanns det i början av 1940-talet bara några få länder kvar i Europa där pressen fortfarande var fri, och Sverige var ett av dem.

I Sverige började trycket på pressfriheten öka redan innan andra världskriget bröt ut. När Tyskland blev alltmer aggressivt, med Hitlers expansion i Österrike och våldsamma utfall mot demokratierna, blev svenska tidningar allt mer kritiska mot nazismen. Detta oroade den svenska regeringen.

I oktober 1938 skickade statsminister Per Albin Hansson och utrikesminister Rickard Sandler ett hemligt brev till chefredaktörer runt om i landet. Där bad de pressen att inte publicera material som kunde misstänkas vara partiskt eller fientligt mot någon stormakt. Även om detta inte var ett direkt förbud, var det ett första steg mot censur.

Neutralitetens pris: Tryckfriheten ifrågasätts

När andra världskriget bröt ut 1939 förklarade Sverige sig neutralt. Samtidigt började regeringen kräva att även medierna skulle visa neutralitet. Det innebar i praktiken att tidningar inte fick skriva negativt om Tyskland – för att undvika att Sverige skulle ses som fientligt.

Tyskland hade nämligen inte bara nöjt sig med Sveriges officiella hållning. De ville också att den svenska pressen skulle vara försiktig och inte skriva negativt om nazismen. Den tyska propagandaministern Joseph Goebbels sa till och med att det inte räckte att regeringar i neutrala länder var neutrala – även deras medier måste vara det.

Sverige fick därför tydliga signaler från tyska diplomater om att den svenska regeringen borde kontrollera pressen hårdare. Till slut började man i Sverige acceptera denna syn – att regeringen faktiskt var ansvarig för vad som skrevs i tidningarna.

Statsminister Per Albin Hansson sa i ett tal att vissa journalister inte kunde "tämja sin lust att sjunga ut eller göra sensation", vilket riskerade att hota landets säkerhet. Från och med då blev det också tydligt att regeringen började se sig själv som ansvarig för vad pressen skrev – ett tydligt brott mot tidigare principer om fri media.

När Norge invaderades av Tyskland 1940, och Sverige gick med på att låta tyska soldater färdas genom landet, ökade dessutom pressen på att också styra över vad som skrevs. Regeringen ansåg att även journalister och redaktörer måste "gå i samma takt" med den officiella politiken.

Ändringen av Tryckfrihetsförordningen

Ett av de största stegen mot censur togs 1940 och 1941. Då beslutade riksdagen att ändra i Sveriges grundlag – något som är mycket ovanligt och allvarligt.

Tidigare hade det i regeringsformen stått att alla svenska medborgare hade rätt att trycka och ge ut texter utan att någon myndighet först skulle godkänna innehållet. Det kallas för **förbud mot förhandscensur** och är en av hörnstenarna i en demokrati.

Men med den nya lagen, kallad "**censurlagen**", lade man till ett undantag i grundlagen: vid krig eller krigsfara skulle riksdagen kunna införa förhandsgranskning. Det innebar att myndigheter skulle ha rätt att läsa och godkänna material **innan det trycktes** – vilket i praktiken är censur.

Den nya paragrafen i Tryckfrihetsförordningen (TF §6) gjorde det också möjligt att:

- **Förbjuda utgivning av tidningar** som ansågs hota Sveriges säkerhet eller relationer till andra länder.
- **Förbjuda eller stoppa skrifter** som kunde försvaga folkets försvarsvilja.
- **Införa censur även utan riksdagen**, om denna inte var samlad, vilket gav regeringen makt att agera självständigt i krissituationer.

Det här var alltså en dramatisk förändring: en demokrati som Sverige valde att införa lagliga möjligheter till censur, trots att landet inte ens hade blivit angripet.

Hur censuren fungerade i praktiken

Censuren sköttes inte bara genom domstolar eller poliser. Istället inrättades en särskild myndighet: **Statens informationsstyrelse (SIS)**. Dess uppgift var att övervaka allt som kunde påverka opinionen – till exempel tidningar, radio, böcker och filmer.

SIS gav ut så kallade "**grå lappar**" till pressen. Dessa lappar innehöll instruktioner om vad man inte fick skriva om. Exempelvis kunde det stå att pressen inte skulle nämna tyska krigsbrott, diskussioner om matbrist i Sverige, eller kritik mot regeringens neutralitetspolitik. Totalt skickades 260 sådana lappar ut under kriget.

Även **Tidningarnas Telegrambyrå (TT)**, som förmedlade nyheter till hela landet, var starkt påverkad av dessa riktlinjer och hade under åren utvecklat en nära relation och samarbete med Sveriges utrikesdepartement. Nyhetssändningar i radion följde samma linje: man skulle vara försiktig med allt som kunde väcka känslor eller skapa problem för Sveriges diplomatiska relationer.

Censur av radio – att forma opinionen

Radion hade en central roll i det svenska samhället under kriget. Eftersom radion nådde ut till hela befolkningen snabbt och direkt, blev den ett mycket viktigt verktyg för både information och påverkan. Nyhetssändningen klockan 19:00 avlyssnades av ca 80 procent av svenskarna.

Regeringen ville kontrollera radions innehåll för att försäkra sig om att ingenting sades som kunde störa landets neutralitet. Därför granskades radiosändningarna noggrant. Programinnehåll skulle skickas in i förväg och godkännas, särskilt om det handlade om politik eller utrikesfrågor. Sveriges radios nyhetsprogram, till exempel **Dagens Eko**, fick ofta undvika ämnen som var känsliga. Under krigets första år fanns inga nyhetssändningar om kvällarna, och många viktiga händelser i kriget rapporterades mycket sparsamt eller inte alls. Radion var också skyldig att följa SIS instruktioner, och i vissa fall skickades manus in till myndigheten för granskning innan sändning.

Samtidigt användes radion för att skapa sammanhållning och nationell enighet. Det sändes program om svensk kultur och tradition, och ibland avslutades sändningarna med nationalsången. Detta bidrog till att skapa ett slags mental beredskap i befolkningen – en känsla av gemensamt ansvar.

Censur av film – förbud och självcensur

Även film censurerades under kriget. Redan innan andra världskriget fanns en lag från 1911 som gav staten rätt att förhandsgranska filmer innan de visades offentligt. Under kriget användes den lagen för att stoppa filmer som kunde uppfattas som fiendliga mot Tyskland eller som för känsliga politiskt.

Det var särskilt antinazistiska eller pro-allierade filmer som drabbades. Exempelvis förbjöds **Charlie Chaplins film "Diktatorn"**, som var en satir över Hitler. Filmbolaget Svensk Filmindustri lovade själva att inte visa filmen – för att undvika problem. I vissa fall stoppades även amerikanska filmer som visade Nazityskland i dålig dager, ofta efter påtryckningar från den tyska beskickningen i Stockholm.

Totalt förbjöd den statliga filmcensuren nio filmer under de första krigsåren. Självcensur förekom också – filmbolagen visste vilka ämnen som kunde vara känsliga och anpassade sig innan staten behövde ingripa.

Förändring mot slutet av kriget

Mot slutet av kriget började censuren sakta försvagas. När det stod klart att Tyskland troligen skulle förlora, vågade svenska tidningar och myndigheter börja rapportera mer öppet om vad som skedde i Europa – till exempel nazismens övergrepp och förföljelsen av judar.

Under 1944 och 1945 började även riksdagen ta steg mot att ta bort censurlagen. Den upphävdes slutligen, men eftersom det handlade om en grundlagsändring, krävdes två riksdagsbeslut med ett val emellan för att den verkligen skulle försvinna. Först efter krigets slut återställdes tryckfriheten helt.

Sammanfattning

Sverige var under andra världskriget formellt neutralt, men i praktiken påverkades landet starkt av omvärldens tryck – särskilt från Tyskland. Regeringen ville inte riskera att Sverige drogs in i kriget, och därför valde man att begränsa tryck- och yttrandefriheten.

Det skedde genom lagändringar, påtryckningar mot pressen och införandet av censurliknande system. Den viktigaste förändringen var att riksdagen 1940–1941 antog en censurlag som möjliggjorde förhandsgranskning av tryckt material – något som annars är förbjudet i en demokrati. Radio, film, press och bokutgivning övervakades. Statens informationsstyrelse sände ut direktiv, och både självcensur och statlig kontroll styrde informationsflödet. Det var först när kriget närmade sig sitt slut som censuren började släppa och Sverige återgick till ett mer öppet samhälle igen.